

Фарміраванне моўнай кампетэнцыі і моўнага кампанента культуры беларускага маўлення навучэнца-білінгва на ўроках беларускай мовы

В. І. Свірыдзенка,
дацэнт кафедры беларускага і рускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка,
кандыдат педагагічных навук

Статья посвящена проблеме формирования языковой компетенции и языкового компонента культуры белорусской речи учащихся начальных классов в условиях близкородственного русско-белорусского билингвизма. В ней раскрывается содержание языкового компонента культуры речи обучающихся I ступени общего среднего образования. Акцентируется внимание на особенностях формирования декларативных языковых знаний учащихся при освоении белорусского языка как второго. Описываются стратегии овладения вторым языком. Приводятся примеры учебно-познавательных задач, направленных на освоение стратегий заучивания, имитации, упрощения, проверки гипотез и автоматизации применения новых знаний в ходе практической деятельности.

Ключевые слова: детский билингвизм, культура речи, языковая компетенция, декларативные знания, стратегии овладения языком.

The article deals with the problem of language competency formation and the language component of Belarusian speech culture of primary school students in the conditions of closely related Russian-Belarusian bilingualism. The article reveals the content of the linguistic component of speech culture of the first stage students of general secondary education. It emphasizes the impact on the features of the formation of declarative language knowledge of students during the process of learning the Belarusian language as a second one. Strategies for learning a second language are described. Examples of educational and cognitive tasks aimed at mastering the strategies of memorizing, imitating, simplifying, testing hypotheses and automating the use of new knowledge in the course of practical activities are given.

Keywords: children's bilingualism, speech culture, language competency, declarative knowledge, language mastering strategies.

Спецыфіка авалодання мовай напрумую залежыць ад моўнай сітуацыі, у якой працякае жыццядзейнасць чалавека. Для сучаснай моўнай сітуацыі ў Рэспубліцы Беларусь характэрны блізкароднасны руска-беларускі білінгвізм з тоесным

юрыдычным статусам абедзвюх моў. Дзіцячы білінгвізм (авалоданне дзіцём вуснай і/або пісьмовай формай дзвюх моў у такой ступені, якая забяспечвае яму паспяховаць камунікацыі ў адпаведнасці з узроставымі асаблівасцямі ў адной або

некалькіх сферах зносін) фарміруецца пад уплывам асаблівасцей двухмоўя бліжэйшага акружэння і ўсяго грамадства.

Першай мовай для большасці дашкольнікаў Рэспублікі Беларусь з'яўляецца руская. Беларуская мова, далучэнне да якой упершыню пачынаецца пераважна ў дзіцячым садзе, выступае як другая.

У асноўным дзіцячы білінгвізм мае наступныя пастаянныя прыкметы: *біэтнічны, кантактны, блізкароднасны, паслядоўны, штучны*. У дашкольным і малодшым школьным узросце ён пераважна *незбалансаваны, змешаны, субардынатыўны*. Разам з тым, некаторыя навучэнцы ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання і выхавання, якім уласцівы адначасовы білінгвізм і якія маюць практычныя зносіны на абедзвюх мовах з захаваннем прынцыпу ізаляцыі моўных сітуацый, дэманструюць *змешанае каардынатыўнае двухмоўе*. Станоўчая дынаміка назіраецца ў замене *рэцэптыўнага пасіўнага вуснага стыхійнага* білінгвізму дашкольнікаў на *рэпрадуктыўны, дастаткова актыўны, дваадзіны, свядомы* білінгвізм навучэнцаў пачатковых класаў.

Фарміраванне білінгвальнай асобы навучэнца пачатковых класаў непасрэдна звязана з выхаваннем культуры маўлення на кожнай з дзвюх моў. Моўны кампанент лічыцца адным з важнейшых ў культуры маўлення. Ён фарміруецца ў працэ-

се авалодання літаратурнай нормай — прынятымі ў грамадска-моўнай практыцы правіламі вымаўлення, словаўжывання, выкарыстання традыцыйна выпрацаваных граматычных, стылістычных і іншых моўных сродкаў [1]. З пачаткам навучання ва ўстанове агульнай сярэдняй адукацыі дзеці атрымліваюць веды пра ўзорнае маўленне і моўныя нормы.

Кампетэнтнасны падыход да выкладання беларускай мовы прадугледжвае фарміраванне ў навучэнцаў моўнай кампетэнцыі, пад якой разумеецца валоданне сістэмай звестак пра мову па яе ўзроўнях: фанемным, марфемным, лексічным, сінтаксічным [2]. У праграмах па беларускай мове для I ступені агульнай сярэдняй адукацыі вызначаны наступны змест моўнай кампетэнцыі: «веды аб сістэме мовы, яе адзінках (тэкст, сказ, слова, гукі мовы) і правілах іх функцыянавання ў маўленні; уменні вылучаць адзінкі мовы, праводзіць розныя віды разбору (гука-літарны, разбор слова па саставе, па часцінах мовы, разбор па членах сказа); валоданне нормамаі беларускай літаратурнай мовы» [3, с.5]. Акрэслены змест з'яўляецца арыенцірам для фарміравання моўнага кампанента культуры беларускага маўлення навучэнца I ступені агульнай сярэдняй адукацыі (*табліца 1*).

Фарміраванне моўнай кампетэнцыі і моўнага кампанента культуры беларускага маўлення ў навучэнца-білінгва звязана з:

Табліца 1. Змест моўнага кампанента культуры беларускага маўлення навучэнца I ступені агульнай сярэдняй адукацыі

Раздзелы праграмы і тэмы	Моўны кампанент культуры маўлення
ГУКІ І ЛІТАРЫ	Захаванне арфаэпічных норм вымаўлення гукаў [o], [э] — [a]; [y], [z], [z'], [ч], [dз'], [дж], [p], [ц'], спалучэння гукаў [шч], парных звонкіх і глухіх зычных у словах; захаванне норм пастаноўкі націску ў словах; абазначэнне гукаў літарамі ў адпаведнасці з нормамаі беларускай графікі; захаванне правілаў правапісу: 1) o, э — a пад націскам і ў ненаціскных складах; 2) ё, е — я пад націскам, у першым пераднаціскным складзе і іншых ненаціскных складах;

		3) парных звонкіх — глухіх зычных на канцы слоў і перад зычнымі; 4) <i>т — ц, д — дз</i> ; 5) зацвярдзелых зычных і галосных пасля іх; 6) падоўжаных зычных; 7) апострафа і раздзяляльнага мяккага знака; 8) літары ў пасля літар галосных гукаў; 9) падзелу слоў для пераносу
СЛОВА	Значэнне слова	Правільнае выкарыстанне слоў у маўленні ў адпаведнасці з іх значэннямі і лексічнай спалучальнасцю; дарэчнае выкарыстанне сінонімаў, антонімаў, мнагазначных слоў
	Склад слова	Правільнае ўтварэнне новых слоў з выкарыстаннем прыставак, суфіксаў; захаванне правілаў правапісу: 1) падвоеных зычных на стыку прыстаўкі і кораня, кораня і суфікса; 2) прыставак <i>аб-, ад-, над-, пад-, з-(с-), раз-/рас-, без-/бес-, уз-/ус-</i> ; 3) апострафа ў словах з прыстаўкамі; 4) злітнага напісання прыставак
	Часціны мовы	Правільнае ўтварэнне граматычных форм: 1) ліку назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў; 2) склону назоўнікаў, прыметнікаў, асабовых займеннікаў; 3) часу дзеясловаў; 4) роду прыметнікаў і дзеясловаў у форме прошлага часу; 5) асобы дзеясловаў у форме цяперашняга і будучага часу; захаванне правілаў правапісу: 1) вялікай літары ў імёнах і прозвішчах людзей, клічках жывёл, назвах краін, гарадоў, вёсак, рэк, азёр; 2) правапісу прыназоўнікаў; 3) <i>не</i> з дзеясловамі; 4) дзеясловаў на <i>-ся, -цца</i> ; 5) склонавых канчаткаў назоўнікаў, прыметнікаў, займеннікаў, асабовых канчаткаў дзеясловаў з апорай на табліцы скланення і спражэння; правільнае дапасаванне прыметнікаў да назоўнікаў, спалучэнне назоўнікаў з дзеясловамі пры складанні ўласных сказаў і тэкстаў
СКАЗ		Правільная пабудова простых няўскладненых сказаў, розных па мэце выказвання і інтанацыі; правільная пабудова простых сказаў з аднароднымі членамі; правільнае інтанаванне сказаў з аднароднымі членамі, апавядальных, пытальных, пабуджальных, клічных сказаў; захаванне правілаў пастаноўкі знакаў прыпынку ў канцы сказа і паміж аднароднымі членамі; захаванне правіла правапісу вялікай літары ў пачатку сказа

1) засваеннем дэкларатыўных ведаў,
2) выпрацоўкай стратэгіі авалодання другой мовай.

Пад дэкларатыўнымі ведамі (ведамі на ўзроўні вербальнага апісання) разумеюцца моўныя адзінкі і правілы аперавання імі [4], правілы мовы і маўленчыя блокі [5]. Пад стратэгіямі авалодання другой мовай — працэсы, з дапамогай якіх білінгв акумулюе новыя правілы

другой мовы і аўтаматызуе ўжо набытыя веды шляхам перапрацоўкі і спрашчэння ўспрымаемага з выкарыстаннем раней набытага вопыту [6]. Стратэгіі авалодання другой мовай з'яўляюцца працэдуральнымі ведамі [5], асваенне іх дапамагае ажыццявіць рэальныя дзеянні з адзінкамі мовы ў працэсе маўлення.

Дэкларатыўныя моўныя веды як побытак індывіда фарміруюцца ім сама-

стойна праз перапрацоўку шматграннага вопыту ўзаемадзеяння з навакольным светам па законах псіхічнага адлюстравання. Індывідуальныя моўныя веды: 1) з'яўляюцца сукупным прадуктам перцептыўных, кагнітыўных і афектыўных (эмацыянальна-вобразных) працэсаў; 2) існуюць у нейрафізіялагічных кодах пры пастаянным узаемадзеянні неўсвядомленага і ўсвядомленага, кантынуальнага і дыскрэтнага, невербальнага і вербальнага; 3) рэалізуюцца як перажыванне ведання чаго-небудзь у спалучэнні з перажываннем эмацыянальна-ацэначных адносін да зместу ведаў і іх формы; 4) характарызуюцца функцыянальнасцю, гнуткасцю, недакладнасцю [4].

На асаблівасці фарміравання моўных ведаў пры авалоданні другой мовай уплываюць мэты і матывы, узроставыя асаблівасці навучэнцаў, індывідуальныя магчымасці, сітуацыя навучання, а сапраўднае валоданне другой мовай забяспечваецца менавіта функцыянальна-дзеясным характарам ведаў. У залежнасці ад шэрагу фактараў (індывідуальныя асаблівасці, сацыяльнае акружэнне і г.д.) на працягу жыцця індывіда яны могуць пашырацца і ўдасканальвацца, адаптавацца да ўзроўню маўленчага акружэння або паступова страчвацца. Іншымі словамі, індывідуальныя моўныя веды заўсёды дынамічныя і залежаць ад псіхасацыяльных умоў іх функцыянавання.

Стратэгіі авалодання другой мовай уключаюць авалоданне гатовымі клішэ і авалоданне творчым маўленнем [6]. Гатовыя клішэ — гэта выразы другой мовы, якія засвойваюцца цэласна, без аналізу іх складнікаў і гэтак жа цэласна выкарыстоўваюцца ў адпаведных сітуацыях зносін. Пры гэтым можна адрозніваць клішэ, у якіх нічога не мяняецца пры выкарыстанні (напрыклад, формулы маўленчага этыкету, фразеалагізмы) і часткова зменныя мадэлі, у якіх асобныя пазіцыі могуць запаўняцца варыятыўнымі кампанентамі (напрыклад, *сустрэнемся у дванаццаць гадзін і сустрэнемся а дванаццацтай гадзіне*). Акрамя таго, існуе паслядоўнасць выказванняў, якія мо-

гуць запамінацца як у пэўнай меры фіксавання і прадказальныя (напрыклад, паслядоўнасць прывітанняў). Пры засваенні гатовых клішэ выкарыстоўваюцца стратэгіі завучвання, імітацыі і аналізу мадэлей.

Авалоданне творчым маўленнем мае на ўвазе самастойныя выказванні з апорай на правілы другой мовы, якія ўжо ёсць у часовай (прамежкавай, *interlanguage*) моўнай сістэме індывіда. Пры гэтым выкарыстоўваюцца стратэгіі для акумулявання новых ведаў (устаанаўлення правіл прамежкавай моўнай сістэмы індывіда) і для іх аўтаматызацыі [6]. Для акумулявання новых ведаў выкарыстоўваюцца фармулёўка гіпотэз і іх праверка. Пры фармулёўцы гіпотэз навучэнцы спрабуюць рознымі спосабамі палегчыць сваю задачу, звяртаючыся да спрашчэння. Апошняе ажыццяўляецца шляхам звышгенералізацыі (веды індывіда з вобласці другой мовы пераносзяцца на новыя яе формы) і пераносу (веды з першай мовы служаць асновай для фармулёўкі гіпотэзы аб правіле другой мовы) [4]. Звышгенералізацыя і перанос па сутнасці з'яўляюцца працэсам апоры на ўжо вядомыя веды для палягчэння засваення новага. Калі спрашчэнне не дапамагае, навучэнец звяртаецца да вывядзення правіла з успрымаемага выказвання праз яго аналіз або з апорай на спадарожную сітуацыю. Праверка гіпотэз ажыццяўляецца шляхам: 1) аналізу успрымаемага (рэцэптыўна), 2) стварэння выказвання ў адпаведнасці з выведзеным правілам (прадуктыўна), 3) абмеркавання гэтага пытання з настаўнікам або зварот да падручніка, слоўніка (метамоўны шлях); 4) зносін, у працэсе якіх памылковае выказванне навучэнца выпраўляе суразмоўнік (інтэрактыўна). Для аўтаматызацыі новых ведаў выкарыстоўваецца практыка з апорай на фармальныя прыкметы або функцыянальную значымасць таго, што засвойваецца.

У працэсе авалодання беларускай мовай ў сітуацыі блізкароднаснага білінгвізму, як паказвае школьная практыка, навучэнцы пачатковых класаў часцей выкарыстоўваюць наступныя стратэгіі: пры авалоданні гатовымі клішэ — завучванне і імітацыю; пры авалоданні

творчым маўленнем — спрашчэнне (звышгенералізацыя і перанос), праверку гіпотэз рэцэптыўна, метамоўным шляхам і інтэрактыўна; аўтаматызацыю новых ведаў у ходзе практычнай дзейнасці з факсіраваннем увагі на функцыянальнай значымасці атрыманых ведаў.

Колькасць і набор стратэгіі, якімі карыстаецца навучэнец для авалодання мовай, залежыць ад яго індывідуальных асаблівасцей. Адну і тую ж стратэгію розныя вучні выкарыстоўваюць з рознай ступенню паспяховасці. Настаўніку вельмі важна імкнуцца пашыраць набор стратэгіі навучэнцаў. Пры гэтым размова павінна ісці не пра спробы прымусіць кожнага авалодаць усімі стратэгіямі, а пра навучанне дзіцяці выбару найбольш эфектыўнай стратэгіі з шэрагу прапанаваных у кожнай канкрэтнай сітуацыі. Пасля апісання некаторай стратэгіі настаўнік можа змадэліраваць сітуацыю яе прымянення праз выкананне адпаведнай вучэбна-пазнавальнай задачы. Навучэнцам спачатку прапаноўваецца прагаварыць услых, як яны будуць дзейнічаць у апісанай сітуацыі, потым даецца магчымасць папрактывацца ў прымяненні гэтай стратэгіі пры рашэнні спачатку аналагічных, а потым новых задач. Адпрацоўку выкарыстання стратэгіі авалодання другой мовай трэба весці франтальна і ў групах. Важна вучыць дзяцей ацэньваць паспяховасць выкарыстання выбранай імі стратэгіі.

Прыкладзём прыклады вучэбна-пазнавальных задач, якія мэтазгодна выкарыстоўваць для засваення стратэгіі:

Стратэгія завучвання — пры авалоданні арфаэпічнымі нормамаі вымаўлення ў ходзе вывучэння тэмы «Гук [дз] і яго абазначэнне на пісьме» ва ўступным курсе (2 клас).

Паслухайце верш В. Віткі:

*Чатыры пажаданні
Добра, калі ты змалку
Можаш вітаць людзей.
Раніцай: — Добрага ранку!
Апоўдня: — Добры дзень!
Увечары пры сустрэчы
Знаёмым сказаць: — Добры вечар!
А соннаму сонейку нанач
І ўсім добрым людзям: — Дабранач!*

Якімі словамі трэба вітаць людзей раніцай (днём, вечарам)? Што трэба гаварыць перад сном? Для чаго патрэбны ветлівыя словы? У якім з гэтых слоў ёсць гук [дз]? Вымавіце словы ветлівасці яшчэ раз у той паслядоўнасці, у якой трэба карыстацца імі на працягу дня. Я буду чытаць верш і спыняцца там, дзе павінна прагучаць слова ветлівасці. Ваша задача — хорам вымавіць патрэбнае ветлівае слова [7, с.40].

Стратэгія імітацыі — пры авалоданні правіламі ўтварэння граматычных форм асабовых займеннікаў і правапісу вялікай літары ў словах у ходзе вывучэння тэмы «Скланенне займеннікаў другой асобы» (4 клас).

1. *Прачытайце запрашэнне, якое даслалі вучні чацвёртага класа сваёй настаўніцы замежнай мовы з нагоды правядзення выпускнога ранішніка.*

Паважаная Марыя Васільеўна!

Запрашаем (В/в)ас на наш выпускны ранішнік. Свята адбудзеца 31 мая а дванаццатай гадзіне. Чакаем (В/в)ас у актавай зале. Будзем вельмі рады (В/в)ам.

Вучні 4-га «А» класа.

Калі адбудзеца свята? Што абазначае выраз «а дванаццатай гадзіне»? (Калі вучні не могуць адразу адказаць на гэта пытанне, настаўнік звяртае іх увагу на рубрыку «Гаварыце правільна!») Чаму ў запрашэнні ўжыты займеннік Вы і яго склонавыя формы? Якую літару трэба ўставіць у словы? Чаму? Напішыце запрашэнне настаўніку музыкі (фізічнай культуры, замежнай мовы) на ваш выпускны ранішнік [8, с.57].

2. *Прачытайце два запрашэнні, якія дзеці напісалі настаўніцы і маме.*

Паважаная Ірына Пятроўна!

Запрашаем _____ на наша выступленне. Канцэрт адбудзеца 17 сакавіка а дзясятай гадзіне. Чакаем _____ у актавай зале. Будзем вельмі рады _____.

Алеся і Вераніка Пятровы.

Дарагая матуля!

Запрашаю _____ на канцэрт, прысвечаны святу 8 Сакавіка. Канцэрт адбудзеца ў актавай зале нашай школы 7 сакавіка

а дванаццатай гадзіне. Вельмі-вельмі чакаю.

Твой Андрэйка.

Вызначце, у якім запрашэнні прапушчаны розныя формы займенніка «Вы», а ў якім — «ты». Растлумачце свой выбар. Дапоўніце запрашэнні патрэбнымі формамі займеннікаў [9, с.72—73].

Стратэгія звышгенералізацыі — пры знаёмстве са змяненнем прыметнікаў па родах і засваенні ўтварэння граматычных форм роду прыметнікаў (3 клас).

Апішыце прадметы на малюнках пры дапамозе прыметнікаў «прыгожы», «вялікі» (прапаноўваюцца ілюстрацыі кнігі, дрэва, дома). Запішыце спалучэнні слоў, якія атрымаліся. Выдзеліце канчаткі прыметнікаў. Як вы думаеце, чаму яны змяніліся? Вызначце род і лік назоўнікаў у спалучэннях слоў [10, с.82];

пры знаёмстве са змяненнем дзеясловаў у форме прошлага часу па родах і засваенні ўтварэння граматычных форм роду дзеясловаў (3 клас):

Дагаварыце дзеясловы прошлага часу ў сказах так, як патрабуе сэнс. У форме якога ліку ўжыты дзеясловы ў сказах?

Заспява.. прыгожая птушка. Заспява.. галасісты салавей. Заспява.. маленькае дзіця.

Спішыце. Вызначце род назоўнікаў у сказах. Пастаўце пытанні ад назоўнікаў да дзеясловаў. Падумайце, чаму змяняецца дзеяслоў у сказах? [10, с.111].

Стратэгія пераносу — пры авалоданні правіламі абазначэння гукаў літарамі ў адпаведнасці з нормаў беларускай графікі ў ходзе вывучэння тэмы «Абазначэнне гукаў на пісьме літарамі» (2 клас).

Параўнайце:

па-беларуску: літара

па-руску: буква

Успомніце з урокаў рускай мовы: Для чаго неабходны літары?

Разгледзьце малюнкi (прапаноўваюцца малюнкi сонца, вясёлкі, хмары, зоркі). Што на іх намалювана? З літар складзіце і запішыце словы:

1) с, н, о, ц, а; 2) в, с, я, л, к, ё, а; 3) а, х, м, р, а; 4) з, р, о, к, а [7, с.48];

пры авалоданні арфаэпічнымі нормаў вымаўлення парных звонкіх і глухіх зычных у словах у ходзе вывучэння тэмы «Звонкія і глухія зычныя гукі. Іх абазначэнне літарамі на пісьме» (2 клас):

Успомніце з урокаў рускай мовы: Якія зычныя гукі з'яўляюцца звонкімі, а якія глухімі? Прыведзіце прыклады зычных гукаў, якія вымаўляюцца з голасам і шумам; толькі з шумам.

Паслухайце словы: «борт — порт», «зала — сала», «дзерці — церці», «дар — шар», «дачка — тачка», «Джэк — чэк». Прачытайце словы парамі. Якія зычныя гукі ў пачатку слова вымаўляюцца звонка, а якія глуха? [11, с.39].

Стратэгія рэцэптыўнай праверкі гіпотэз — пры авалоданні правіламі правапісу падвоеных зычных на стыку прыстаўкі і кораня ў ходзе вывучэння тэмы «Прыстаўка» (3 клас).

Успомніце, калі падаўжаюцца гукі [ж], [ш], [ч], [з'], [с'], [л'], [н'], [ц'], [дз']. (Паміж галоснымі.) Як перадаецца на пісьме падоўжанае вымаўленне гукаў? (Дзвюма літарамі.) Прачытайце словы, запісаныя на дошцы: «бясстрашны», «раззлаваць». Як вы думаеце, чаму ў гэтых словах пішуцца побач дзве аднолькавыя літары? (Вучні выказваюць свае меркаванні. Звяртаецца ўвага на тое, што ў дадзеным выпадку не можа ісці размова пра падаўжэнне гукаў, наколькі зычныя [з], [с] цвёрдыя і не знаходзяцца ў становішчы паміж галоснымі. Калектыўна фармулюецца гіпотэза аб тым, што правапіс побач дзвюх аднолькавых літар у гэтых словах абумоўлены іх будовай.)

Спішыце словы:

бяззубы, бясстрашны, беззямельны, бессістэмны, раззлаваць, рассохнуцца, аббегач, аддыхацца, паддобрыць.

Выдзеліце ў іх корань і прыстаўку. Падкрэсліце апошняю літару прыстаўкі і першую літару кораня. Чаму ў запісаных словах пішуцца побач дзве аднолькавыя літары? (Апошняя літара прыстаўкі і першая літара кораня супадаюць.) [10, с.20].

Стратэгія праверкі гіпотэз метамоўным ахам — пры авалоданні нормамаі выкастання слоў у маўленні ў адпаведнасці х значэннямі ў ходзе вывучэння тэмы «начэнне слова» (3 клас).

Прачытайце словы (на дошцы змешаны карткі са словамі «дом», «ляцець», «блакітны»). Які прадмет называецца словам «дом»? Як выконваецца дзеянне, названае словам «ляцець»? Што абазначае слова «блакітны»? Суаднясіце кожнае слова з адпаведным малюнкам. (На дошцы змяшчаюцца малюнкi дома, птушкі ў палёце, квадрата блакітнага колеру. Вучні размяшчаюць карткі са словамі пад адпаведнымі малюнкамі.)

Зараз вы патлумачылі значэнне слоў «дом», «ляцець», «блакітны». Адгарніце падручнікі і знайдзіце дакладнае тлумачэнне значэнняў слоў на схемах, прапанаваных у практыкаванні 132. (Дом — будынак для жылля. Ляцець — рухацца ў наветры пры дапамозе крылаў. Блакітны — светласіні, колеру яснага, чыстага неба.) Гэтыя значэнні слоў узяты са слоўніка. Як называецца гэты слоўнік? (Вучні выказваюць свае меркаванні.) Звярніцеся да рубрыкі «Завязы вузлок!» і праверце правільнасць выказаных меркаванняў. У якім слоўніку можна даведацца пра лексічнае значэнне слова? Як вы думаеце, чаму гэты слоўнік назвалі тлумачальным? (Настаўнік раздае вучням тлумачальныя слоўнікі. Вучні разглядаюць іх, усе разам успамінаюць, як размяшчаюцца словы ў слоўніках. Яны вучацца (або актуалізуюць уменні) карыстацца тлумачальным слоўнікам у працэсе знаходжання лексічнага значэння слова «дажынкi».) Прачытайце словы, запісаныя на дошцы: «сіла», «дарожка», «госць». Якое з іх мае значэнне «моц, магутнасць» («вузкая дарога» / «чалавек, якога запрасілі сваякі ці знаёмыя на ўрачыстасць, частванне»)? Прачытайце першае (другое / трэцяе) слова з практыкавання 133. (Вучні чытаюць слова «асілак», («здарожыца» / «гасцінны».) З якім, запісаным на дошцы словам, яно суадносіцца? Паспрабуйце растлумачыць яго значэнне. (Вучні спрабуюць патлумачыць значэнне слоў з улікам

іх марфемнай будовы.) Знайдзіце тлумачэнне значэнняў гэтых слоў у тлумачальным слоўніку. (Арганізуецца работа ў парах. Вучні параўноваюць свае тлумачэнні значэнняў слоў з прапанаванымі ў слоўніку.) Дапоўніце сказы патрэбнымі словамі:

1) Чалавек незвычайнай мужнасці і адвагі — гэта ... 2) Дзядуля ... і вырашыў крыху адпачыць. 3) ... гаспадыня любіць прымаць і частаваць гасцей [12, с.65—66].

Стратэгія праверкі гіпотэз інтэрактыўна — пры авалоданні нормамаі пабудовы пабуджальных сказаў і пастаноўкі знакаў прыпынку ў канцы іх у ходзе вывучэння тэмы «Пабуджальныя сказы».

Прачытайце сказы:

Паўлік, схадзі, калі ласка, у магазін. Святланка, лепш паўтары правіла перад выкананнем задання. Дзеці, хуценька перастаньце спрачацца. Беражыце родную прыроду!

У якім сказе перадаецца просьба (загад, заклік, парада)? (Настаўнік сочыць за правільнасцю адказаў вучняў і пры неабходнасці дапамагае выбраць патрэны сказ.) Складзіце сказ, у якім перадаецца просьба (загад і г. д.). (Заслухоўваюць адказы вучняў, пры неабходнасці карэктуюцца недакладна або памылк пабудаваныя сказы.) Спішыце сказ, у якім выражаецца заклік [12, с.39].

Стратэгія практычнай дзейнасці з факусіраваннем увагі на функцыянальнай значымасці атрыманых вед пры авалоданні нормамаі пабудовы і інтанавання пабуджальных сказаў з вывучэння тэмы «Пабуджальныя сказы» (3 клас).

Паслухайце верш:

*Асцярожна на шашы!
Небяспечную дарогу
не перабягай —
ці ты коцік, ці ты вожык
ці ты зай.*

*Калі нават лось рагаты
без аглядкі не бяжы.
Вось вам шчырая парада
асцярожна на шашы.*

(Г. Кац)

Якую параду дае аўтар жывёлам? Ці можна гэту параду адрасаваць людзям? Якія сказы ўжываюцца ў вершы? Выразна прачытайце верш, з большай сілай голасу вымаўляючы выдзеленыя словы. (Настаўнік знаёміць вучняў з матэрыялам рубрыкі «Завяжы вузляк!» і засяроджвае ўвагу на тым, што ў пабуджальным сказе голас павышаецца на слове, у якім заключаецца пабуджэнне да дзеяння.)

З прапанаваных частак састаўце і запішыце прыказкі:

Думай з вечара, а гавары мала.

Слухай многа, а рабі зрання.

Чаму так гавораць? Апавядальнымі ці пабуджальнымі сказамі з'яўляюцца прыказкі? Што ў іх выражаецца: просьба ці парада? (Звяртаецца ўвага на тое, што прыказкі часта бываюць пабуджальнымі сказамі.) Выразна прачытайце прыказкі, з большай сілай голасу вымаўляючы выдзеленыя словы [13, с.56—57].

Прачытайце:

*Дожджык, дожджык, секані,
нібы з рэшата, ліні!*

Лі на пашы, на гаі.

Дожджык, дожджык, секані!

*А ты, каток шэры,
у цябе хвосцік белы.*

*Прыйдзі, каток, начаваць
і дзіцятка калыхаць.*

Калі вымаўляюць або спяваюць гэтыя творы? Які з іх з'яўляецца заклічкай, а які — калыханкай? Па якіх сказах вы пра гэту здагадаліся?

Вусна дапоўніце размову мамы і дачушкі патрэбнымі сказамі па схемах:

Мама: Маша, мне трэба згатаваць вячэру, а Міхаська яшчэ не спіць.

Маша: пыт.!

Мама: пабудж..

Маша: Добра, я пакалышу браціка.

Выразна вымавіце пабуджальны сказ. (Пакалышы Міхаську.) Што ў ім выражаецца: просьба ці парада? Якую калыханку дзяўчынка можа праспяваць браціку? [13, с.59—60].

Такім чынам, у працэсе фарміравання моўнай кампетэнцыі і моўнага кампанента культуры беларускага маўлення навучэнцаў білінгв засвойвае моўныя адзінкі і правілы аперыравання імі, выпрацоўвае стратэгіі авалодання другой мовай. Колькасць і набор стратэгий, паспяховасць карыстання імі залежаць ад індывідуальных асаблівасцей дзіцяці. Перад настаўнікамі стаіць задача пашырэння набору стратэгий навучэнцаў, дапамогі ў выбары найбольш эфектыўнай стратэгіі ў кожнай канкрэтнай сітуацыі. Для адпрацоўкі выкарыстання стратэгий авалодання другой мовай мэтазгодна выкарыстоўваць сістэму вучэбна-пазнавальных задач.

1. Русскій язык / под ред. Ю. Н. Караулова. — М. : Дрофа : Большая рос.энцикл., 2003. — 703 с.
2. Азимов, Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Шукин. — М. : Изд-во ИКАР, 2009. — 448 с.
3. Учебные программы по учебным предметам для учреждений общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания: 4-й класс / Министерство образования Республики Беларусь. — Мннск : Нац. ин-т образования, 2018. — 212 с.
4. Залевская, А. А. Вопросы теории овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте / А. А. Залевская. — Тверь : ТГУ, 1996. — 195 с.
5. Ellis, A. The psychology of language and communication / A. Ellis, G. Beatie. — New York, London : Guilford Press, 1986. — 267 p.
6. Ellis, R. Understanding second language acquisition / R. Ellis. — Oxford : Oxford University Press. — 1985. — 327 p.
7. Свірыдзенка, В. І. Беларуская мова: падручнік для 2-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з рус.мовай навучання: у 2 ч./ В.І.Свірыдзенка. — 2-е выд., выпраўленае і дапоўненае. — Мінск : Нац.ін-т адукацыі, 2015. — Ч.1. — 112 с.

8. *Свірыдзенка, В. І.* Беларуская мова: вучэб. дапам. для 4-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання: у 2 ч./ В.І.Свірыдзенка. — Мінск : Нац.ін-т адукацыі, 2018. — Ч.2. — 136 с.: іл.
9. *Свірыдзенка, В. І.* Беларуская мова. 4 клас: рабочы сшытак: дапам. для вучняў устаноў агул.сярэд.адукацыі з беларус.і рус.мовамі навучання / В.І.Свірыдзенка.— Мінск : Аверсэв, 2018. — 95 с.: іл.
10. *Свірыдзенка, В. І.* Беларуская мова: вучэб. дапам. для 3-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання: у 2 ч./ В.І.Свірыдзенка. — Мінск : Нац.ін-т адукацыі, 2017. — Ч.2. — 144 с.: іл.
11. *Свірыдзенка, В. І.* Беларуская мова: падручнік для 2-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з рус.мовай навучання: у 2 ч./ В.І.Свірыдзенка. — 2-е выд., выпраўленае і дапоўненае. — Мінск : Нац.ін-т адукацыі, 2015. — Ч.2. — 128 с.
12. *Свірыдзенка, В. І.* Беларуская мова ў 3 класе : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў / В.І.Свірыдзенка. — Мінск : Нац.ін-т адукацыі, 2018. — 240 с.
13. *Свірыдзенка, В. І.* Беларуская мова : вучэб. дапам. для 3-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання : у 2 ч./ В.І.Свірыдзенка. — Мінск : Нац.ін-т адукацыі, 2017. — Ч.1. — 144 с.: іл.

Матэрыял наступіў у рэдакцыю 17.05.2019.

Белорусские школьники — победители олимпиад

50-я Международная **физическая олимпиада**, которая проходила с 7 по 15 июля в г.Тель-Авиве (Израиль), собрала 364 участника из 78 стран мира.

Белорусская команда завоевала пять медалей: Дедков Евгений, выпускник гимназии № 1 г. Борисова, стал обладателем золотой медали; Каленчиц Александр, Быков Алексей, Макей Михаил, выпускники Лицея БГУ, и Коцевич Андрей, выпускник Лицея № 1 имени А.С.Пушкина г.Бреста, награждены бронзовыми медалями.

30-я Международная **биологическая олимпиада** в нынешнем году проходила с 14 по 21 июля в г. Сегед (Венгерская Республика). В интеллектуальном состязании приняли участие 285 учащихся старших классов из 72 стран мира.

В копилке белорусской команды четыре медали. Трухан Даниэль, выпускник гимназии № 18 г. Минска, стал обладателем серебряной медали. Бронзовые медали завоевали Каминская Екатерина, выпускница гимназии № 10 г. Минска, Кацубо Антон, выпускник Лицея БГУ, Поличенко Владислав, выпускник Могилёвского государственного областного лицея № 3.

В 51-й Международной **химической олимпиаде** (21—29 июля 2019 г., Париж) (Франция) приняли участие 270 учащихся старших классов из 80 стран мира. Национальная сборная команда Республики Беларусь завоевала четыре медали. Серебряными призёрами состязаний стали Сысоенков Максим — выпускник Ордена Трудового Красного Знамени гимназии № 50 г. Минска и Малич Евгений — выпускник Лицея БГУ, бронзовые медали на счету Короткова Олега — выпускника Лицея БГУ и Мамчица Ивана — выпускника гимназии № 10 г. Молодечно.

Международную олимпиаду по **астрономии и астрофизике** (ЮАА) с 2 по 10 августа приняли г.Кестхей и г.Хевиз (Венгрия).

Участница белорусской команды Булгакова Мирослава, выпускница Лицея БГУ, завоевала бронзовую медаль. Тимофеев Андрей, выпускник средней школы № 2 г. Гомеля, и Гамельский Сергей, выпускник гимназии № 1 г. Жодино, отмечены похвальными отзывами. Гамельский Сергей завоевал бронзовую медаль в командных соревнованиях, для участия в которых объединяются представители различных стран.